

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ПРОХАННЯ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У цій статті аналізуються семантичні, стилістичні особливості конструкцій мовленнєвого етикету, що виражають прохання в художніх творах Ольги Кобилянської.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, комуні канти, етикетні конструкції, перформатив, модальність, ядерний компонент.

Оксана Мельничук, Лілія Сілевич

Особенности средств выражения просьбы в художественных произведениях Ольги Кобылянской

В этой статье анализируются семантические, стилистические и грамматические особенности конструкций речевого этикета, выражающих просьбу в художественных произведениях Ольги Кобылянской.

Ключевые слова: речевой этикет, коммуниканты, этикетные конструкции, перформатив, модальность, ядерный компонент.

Oxana Melnychuk, Liliya Silevych

Peculiarities of the request-expressing means in the works of art literature of Olha Kobylianska

Semantic, stylistic and grammar peculiarities of the request-expressing structures, fixed in the art masterpieces of Olha Kobylianska are analysed in this article.

Key words: vocal etiquette, to the commune edging, etiquette constructions, performativ, modality, nuclear component.

Звернення до проблеми функціонування мовних одиниць у безпосередньому процесі комунікації, а також відродження інтересу до української духовності, способу мислення та світосприйняття нашого народу посідає вагоме місце в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Певною мірою під час аналізу національного характеру українців, ментальності нашого народу у художній літературі гармонійним складником виступає поняття „мовленнєвий етикет”. У мовознавстві в загально-теоретичному і в практично-методичному плані це питання досліджувалось такими відомими лінгвістами, як О. Шахматов, В. Виноградов, І. Сухомлин, Л. Булаховський, І. Вихованець, П. Дудик, А. Загнітко, В. Литовченко, І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська та ін. Значний внесок у дослідження мовленнєвого етикету як духовного надбання українського народу в когнітивному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному та етнокультурному аспектах зробили О. Миронюк [7], Н. Плющ [8], Я. Радевич-Винницький [9], М. Білоус [1], С. Богдан [2], Н. Журавльова [3], О. Мацько [6], Є. Чак [11] та ін. Ці дослідники розглядають мовленнєвий етикет як важливий аспект національно-культурної специфіки українців. Система етикетних формул є важливим складником національної мовленнєвої поведінки, що відображає соціальні характеристики комунікантів і є свідченням самотності народу.

Важливі такі дослідження не лише в плані синхронії, але й у плані діячності. Вперше в українській лінгвістиці дослідила український мовленнєвий етикет у діячності, а також з'ясувала історію розвитку і становлення засобів вираження ввічливості О. Миронюк [7].

Однак, слід зауважити, що у вітчизняному мовознавстві недостатньо опрацьованими і актуальними залишаються багато теоретичних і практичних завдань теорії ввічливого контактування, особливо здійснення системного опису конструкцій мовленнєвого етикету з урахуванням формально-граматичних, семантико-функціональних та стилістичних особливостей.

Метою нашої роботи є дослідження та опис семантичних, стилістичних та граматичних особливостей конструкцій мовленнєвого етикету, що виражають прохання.

Матеріалом дослідження обрано повісті та новели Ольги Кобилянської.

Український мовленнєвий етикет нерозривно пов'язаний з національною вдачею українців, ментальністю, самотнім світосприйняттям. В основі мовленнєвого етикету нашого народу лежать такі загальнолюдські цінності, як: доброзичливість, привітність, толерантність, шанобливість, люб'язність, шляхетність.

Вибір тієї чи іншої етикетної формули при спілкуванні кожного разу визначається кількома факторами, а саме: цільовою настановою, емоційним станом і комунікативною компетенцією

мовця, а також інтелектуальною і психологічною підготовленістю адресата до сприйняття висловленого, його соціальним статусом, віковими особливостями, службовими і родинними зв'язками, загальною ситуацією, в якій здійснюється акт ввічливого контактування. Звичайно, в кожному конкретному випадку селективно-конститутивна роль у всіх цих факторів не однакова: одні з них більше, інші менш важливі. Вагоме значення у виборі конструкції мовленнєвого етикету в конкретній ситуації має й естетичне чуття. Естетична функція етикетних формул ввічливості не є другорядною, вона підпорядковується основній, комунікативній функції, збільшуючи її можливість, надаючи їй великої життєвої сили.

Стилістична диференціація етикетних висловлень зумовлюється характером взаємостосунків між комунікантами, офіційністю /неофіційністю спілкування, метою та мотивом (зав'язати контакт, продовжити комунікацію чи створити потрібну, бажану, сприятливу тональність спілкування). Успіх комунікації залежить також від вміння вибору етикетної конструкції із системи синонімічних етикетних виразів, яка найбільше відповідає конкретній мовленнєвій ситуації та відповідним нормам функціонального стилю (усного розмовного мовлення, офіційно-ділового, конфесійного чи епістолярного спілкування).

Вагомий внесок у розвиток мовленнєвої культури нашого народу зробила видатна письменниця, талановитий митець, лідер українських майстрів слова кінця XIX – початку XX століття Ольга Кобилянська. Художні твори письменниці репрезентують естетичну, художню систему, в якій домінуючими є християнсько-етичні норми з ідеалами любові, доброти, щирості, гнучості.

Зафіксована нами у художніх творах Ольги Кобилянської система формул мовленнєвого етикету засвідчує культуру спілкування буковинців, яка формувалася впродовж століть відповідно до християнського світогляду, місцевої моралі та етики. Формули ввічливого прохання займають важливе місце в художній спадщині письменниці.

Формули прохання належать до ситуацій безпосереднього ввічливого контактування, для яких характерні такі ознаки: 1) наявність адресанта і адресата; 2) соціально продиктована форма мовленнєвої етикетної поведінки; 3) контактне (рідше дистантне) становище комунікантів; 4) використання свосередних етикетних конструкцій.

Семантику прохання реалізують в українській мові конструкції з опорним компонентом – дієсловом *просити* в особовій формі. У „Словнику української мови” дієслово *просити* тлумачиться як „звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось”; // у формі 1 ос. одн., з наказовим способом іншого дієслова виражає ввічливе, але настійне прохання до кого-небудь зробити щось або не робити чогось [10, т. VIII, с. 283].

Конструкції прохання є різновидом імперативних конструкцій, що відзначаються комплексом різних значень. Загалом основна їхня мета – виконання адресатом визначеної мовцем дії. Автор прохання прагне його виконання і звертається до адресата як до ймовірного виконавця, котрий не зобов'язаний виконувати волю автора і має право на відмову. Проте категоричність невластива конструкціям прохання. Вольові стосунки між мовцем та співрозмовником містять модальність „ввічливості” як важливого супроводжувального компонента, що утворює різновиди пом'якшеного (ввічливого, люб'язного) прохання.

Модальність прохання створюється сполученням значень „ірреальності” (бажаності, можливо-сті) та значення „волюнтаристичності” і зумовлюється, з одного боку, зацікавленістю мовця у виконанні дії, а з іншого, незалежним від мовця ставленням до прохання співрозмовника.

Комунікативний успіх висловлюваного забезпечують сформульовані автором причини і мотиви прохання, а також конструкції ввічливого прохання. У художньому мовленні Ольги Кобилянської представлені різноманітні за структурою і формою зразки формул прохання, що вражають особливістю образної системи.

Конструкції з ядерним компонентом *просити* формують пряме прохання, в яких висловлюється сам факт волі автора як супровідний до спонукуваної дії. Таку етикетну формулу, позбавлену емоційно-експресивного забарвлення, О.Кобилянська використовує у звертанні своїх героїв до мало знайомих чи зовсім незнайомих людей, як-от: – *Прошу, йдіть всі за мною* (5, с. 244).

Конструкції прохання можуть розташовуватись у структурі речення також в постпозиції, виконуючи функцію, близьку до вставного компонента. Наприклад: – *Оставьте, **прошу!** – просила я її з притиском* (4, с. 88); – *Не можеш нам цього сказати? Чи воно тикається праці, чи мене, чи нас обох? Скажи, **прошу!*** (4, с. 264).

Конструкція ввічливого прохання поширюється за допомогою різних компонентів. Найчастіше дієслово *прошу* вживається з поширювачем об'єктного типу у формі знахідного відмінка особового займенника другої особи множини, як-от: –... **Прошу вас, успокойтеся!.. Ще раз, цей однісінький раз зробіть це для мене!** – і він стягнув лагідно мої руки з лиця і притис їх щиро до уст (4, с. 112); – **Ви говорите цілком так, Наталко, якби ваша душа й „кристалізувалася” також округ його... Прошу вас ... чи він ваш „бог”** (4, с. 220).

Подекуди перформативні конструкції ввічливого прохання з компонентами ввічливого прохання є двоскладними реченнями із займенниковим підметом, що називає особу мовця. Наприклад: – **Я вас прошу!** (4, с. 112); – **Я вас прошу не питати мене** (5, с. 238).

Урізноманітнюють структуру конструкцій ввічливого прохання з компонентом *прошу* адресатні синтаксеми у знахідному відмінку, що поширилися в українській мові, очевидно, під впливом польської мови. Фіксуємо таку конструкцію і у мовленні персонажів Ольги Кобилянської, як-от: – **Тому прошу ласкавих гостей о дозвіл на часок віддалитись, щоб сповнити задачу, яка припадає в першому ряді передусім господареві хати** (5, с. 171).

Подекуди формули прохання набувають відтінку наполегливості, зокрема, емоційності таким висловленням надають компоненти *лиш, тепер, але*. Наприклад: – **Я вам не маю нічого до прощення, – відповіла вона все це схвильовано, – лиш прошу вас, залишить мене тепер** (4, с. 42); – **Це мертвий бог! Але прошу вас, коли будете писати вашу повість, то опишіть там мужчин з тими прикметами, які тепер у них перемагають** (4, с. 221).

Підсилюють відтінок наполегливості повтори таких компонентів, як-от: – **А тепер ... тепер прошу вас, зверніть мені мій зошит!** – просила я (4, с. 97). Пряме прохання може виражатися і ядерним компонентом – дієсловом *просити* в другій особі множини, як-от: – **Отже, сон... просимо о сон, пане докторе!** – попросила Наталка (5, с. 164); **Тому просимо з найбільшим зацікавленням про сон** (5, с. 164).

Фіксуємо на сторінках художніх творів О. Кобилянської також конструкцію висловлення прохання від імені кількох осіб, напр.: – **Скажіть, все товариство просить, щоб прийшла** (5, с. 169); – **Ціле товариство просить вас заграти нам Бетховена „Місячну сонату”** (5, с. 160).

Самобутні формули прохання з відтінком благання у формі описового звороту можуть мати форму дискурсивного висловлення, напр.: – **Прошу вас так, як проситься того, кого любиться! Чуйте, кого любиться, любить!** (4, с. 112).

Посилюють відтінок ввічливості, ласкавості конструкції з компонентом якісної характеристики прохання. Наприклад, як-от у мовленні молодих людей: – **Зрозумієте колись! Вреїті, прошу вас дуже, не згадуйте мені його** (4, с. 157); – **Прошу дуже, – обізвався, – веліть іще хвиличку задержатися, хвиличку одну, щоби децю із наших рішень почула** (4, с. 179).

Відтінок нерішучості спостерігаємо у реченнях, коли інфінітив займає позицію складеного присудка, як-от: – **Далі хотіла б я вас о щось просити, а властиво остерегти, – додала м'яким шепотом, – щоб ви не їздили так напрасно кіньми, не довіряли дуже власній силі** (4, с. 54).

Іноді Ольга Кобилянська ситуацію прохання передає описово. Спочатку мовець повідомляє адресата про наявність прохання, а потім розкриває його зміст. Наприклад: – **Даю його (лист) вам з тою просьбою, щоб, якщо є хоч трохи впливу у вас на мою сестру, зужити його на те, щоб її від повзятото плану щодо фахової освіти й виїзду за границю відвернути** (5, с. 24).

Маловживаними на сторінках творів О. Кобилянської є конструкції з дієсловом *прошу* у наказовій формі. Дані конструкції вживаються у ситуаціях необхідності висловити прохання і, як правило, входять у структуру складнопідрядного речення. Наприклад: – **Проси маму, щоб нам вислала підвечірок сюди, ми заграємо в шахи** (4, с. 39); – **Піди до твоєї сестри, там у павільйоні, і попроси, щоб також до вас вийшла й поглянула за драхом** (5, с. 44).

Нерідко прислівники в таких конструкціях виступають актуалізаторами позитивного конотативного значення, є підсилювачами відтінку шанобливості, як-от: – **Тому, докторе ... – додала виключно до Нестора, – просить вашу сестру тепло, коли б не мала охоти з'явитися між нами, а тоді, я певна, вона кине книжку й прийде** (5, с. 171).

Фіксуємо самобутню формулу прохання з поєднанням передачі привіту. Використання такої конструкції у вишуканій люб'язній формі відображає ніжне ставлення і сердечність взаємин між комунікантами. Наприклад: – **Але просить з дуже гарним привітом від нас, – змішалася тут Наталка тепло, кладучи на слово „дуже” натиск** (5, с. 169).

Поширеною у досліджуваному матеріалі з-поміж конструкцій прохання виявилася формула *будьте ласкаві*. Вона має найчастіше структурний варіант з препозицією ключової конструкції + дієслово у формі наказового способу чи інфінітивна форма дієслова. Лексема *ласкаві* надає такій формулі модального значення люб'язності і доповнює вияв ніжності, доброзичливості, приязні. Порівняймо: – *Однак ... – перервала себе, – яка я неуважна; я говорю, а ви стоїте. Будьте ласкаві, сядьте* (5, с. 141);

– *Будьте ласкаві, пане Олесь, відступіть від мого коня; сядьте в сани, щоб через мене не простудились, стоячи в снігу, і їдьте* (5, с. 86); – *Тепер я займу ваше місце, а ви будьте ласкаві й глядіть, чи вішаю (портрет) рівно оцього добродія* (5, с. 140); – ... *Будьте ласкаві, – додала опісля спішно, – дати мені аркуш паперу* (4, с. 46); – *Але щоб ми не стратили децю з того, що мало б розширити й наші душі, то будьте ласкаві розказати нам хоч одну з ваших мрій* (5, с. 162).

Етикетний вислів *будь ласка* позбавлений стилістичного забарвлення і вживається як в дружній, так і в офіційній тональності, напр.: – *Прийміть, добрий татку, за душі померлі, – каже вона, покійно прохаючи, – та скажіть, будь ласка, звідки саме прямуєте?* (4, с. 421).

Особливе місце з-поміж етикетних висловів на позначення прохання в художніх творах О. Кобилянської належить конструкціям зі стрижневою лексемою *ласка*. Синонімічний ряд таких формул різноманітний і містить багато модальних відтінків. Надзвичайно насичена емоційно і дуже інтенсивно виражає прохання конструкція *зробіть мені ту ласку*, особливо у мовленні закоханої жінки, як-от: – *Зробіть мені ту ласку і скажіть, кого ви тепер любите, коли вже не любите мене!* (4, с. 173).

Серед конструкцій ввічливого прохання ми зафіксували архаїзовану формулу з відтінком благання *спустившись на твою ласку*, що відзначається підкресленою повагою до адресата. Напр.: – *Я вийшла би вже найліпше, спустившись на твою ласку* (4, с. 75).

В офіційній тональності спілкування фіксуємо конструкцію з *ласки своєї*, як-от: – *Подумайте лиш, з ласки своєї: він має ще дві незабезпечені доньки дома, а той безсовісний драбисько так і накладає тягарі на карб родини* (4, с. 29).

Відтінком розмовності позначена формула прохання *дозвольте*. Порівняймо: – *Дозвольте, пані, я вам візьму білет* (5, с. 120); – *Дозвольте, пані, що вас виручу з сеї роботи* (5, с. 140).

Конструкції прохання *змилуйся та зглянься* мають колорит застарілості, оскільки містить сему прихильності когось вищого становищем у суспільстві до залежного. Здебільшого нею мовці висловлюють свої побоювання, хвилювання. У досліджуваному матеріалі ми зафіксували цю формулу у ситуації звертання до осіб одного соціального класу. Наприклад:

– *Плачеш! О, змилуйся, перестань, а то я здурію!* (4, с. 63); – ... *Згляньтеся на нещасних, горем прибитих родичів* (4, с. 34).

Виразну індивідуалізованість характерів героїв своїх творів письменниця підкреслює й за допомогою нанизування кількох форм ввічливого прохання. Як-от у пристрасному мовленні циганки Маври: – *А прийшов лихий час і з ним твій ворог ... і ось що ... ой, рятуйте, змиуйтеся ... хоч кілька день мені її дайте ... хоч до пусти ... дозвольте довести, потім вбивайте та й враз зо мною ... і бухнула головою до землі* (4, с. 308).

Делікатно, ненав'язливо звучить прохання із вуст дочки (героїні повісті „Людина”) до батьків, виражене питальним реченням, а ядерний компонент *милосердя* надає всій конструкції відтінку благання, напр.:

– *Маєте ви, може, наді мною милосердя?* – питала вона з несказаним огірченням (4, с. 38). Такі конструкції є рідковживаними в досліджуваному матеріалі.

Чисельно в діалогах, монологів-розповідях, монологів-голосіннях героїв художніх творів О. Кобилянської представлені формули прохань з компонентом *Бог*. Такі етикетні вислови засвідчують, що у формах спілкування буковинців як невід'ємної частини українського народу відбилися його глибока релігійність, схильність до пошуків індивідуальних форм духовного зростання. Архаїзована формула *Ради Бога!* містить відтінок благання і пов'язана із ситуацією спілкування та учасниками спілкування. Наприклад: – *Подумайте, ради Бога, і про свою будучину* (4, с. 34); – *Що, ради Бога, що казала пані С.?* (4, с. 22); – *Де, ради Бога, нассалась вона того трійла?* – питала знов інша з товаришок (4, с. 22); – *Ради Бога!* – скликнув. *Адже діти мають якісь обов'язки супроти родичів!* (4, с. 34).

У уяві християнина Бог – це справедливість, добро, правда. Тому лексема *Бог* у формулах прохання буковинців засвідчує віру людей у справедливість Всевишнього, порівняймо: – *Ой тітко! – зойкнула я. – Бійтеся Бога!* (4, с. 130); *Годі, Бог з тобою, безталанна!..* (4, с. 46);

– Надлісничий захмарений, Зоня гостра, мов бритва, а пан „братанич” хоч і привітні, але такі вже неприступні, що **крий Боже!** (4, с. 84); – **Бог з тобою, Василю!** – боронилась дівчина, чимало зчудована його гнівом (4, с. 139); – **Як, для Бога, йому не гризтись!?** – кликнув другий, лікар і приятель родини Ляуфлерів (1, с. 29).

Самобутньо звучить формула прохання *пошануй (мене)*, позначена додатковою емоційністю та експресивністю. Цей вислів належить до особливостей художнього мовлення Ольги Кобилянської і містить певний стилістичний колорит. Наприклад: – **Пошануй мене, моя дитино! Пошануй, не згадуй тих славних людей, бо мені й без них гірко!** (4, с. 114).

Пом’якшене ввічливе прохання до Бога виражається дієсловом *змилосердися*, як-от: – ... **Господи Боже, змилосердися над бідною жінкою, що все-таки согрішила на світі, – застогнала Мавра і, кинувшись лицем до землі, вмовкла** (4, с. 354).

Отже, як бачимо, мовленнєвий етикет художніх творів Ольги Кобилянської засвідчує високу мораль, мовну культуру, незалежність думки й уяви Буковинської Зорі. Він розкриває сильний емоційний та духовний світ її героїв, на який великий вплив мали народна етика та педагогіка, велична карпатська природа і естетичні переживання авторки.

Сьогодні науковий інтерес до творчості О. Кобилянської набуває нової сили. На нашу думку, художні твори письменниці є плідним джерелом для подальшого розв’язання багатьох теоретичних і практичних завдань теорії ввічливого контактування, системного опису конструкцій мовленнєвого етикету.

Література

1. Білоус М. П. Український мовленнєвий етикет / М. П. Білоус // Мова і духовність нації. — К. : НМК Во, 1992. — С. 164—199.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: Традиції і сучасність / С. К. Богдан. — К. : Рідна мова, 1998. — 475 с.
3. Журавльова Н. Культура мовлення епістолярної спадщини О. Кобилянської / Н. Журавльова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць: Слов’янська філологія. — Вип. 58-59. — Чернівці: Рута, 1999. — С. 196—198.
4. Зворушене серце : Твори Ольги Кобилянської : Навч. посіб.: У 2 кн. — К. : Грамота, 2003. — Кн. 1. — 464 с.
5. Зворушене серце: Твори Ольги Кобилянської: Навч. посіб.: У 2 кн. — К. : Грамота, 2003. — Кн. 2. — 384 с.
6. Мацько О.М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Мацько. — К., 2001. — 21 с.
7. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Миронюк. — К., 1993. — 22 с.
8. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н. П. Плющ // Українська мова і сучасність. — К.: НКМ Во, 1991. — С. 90—98.
9. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — Львів : Сполом, 2001. — 223 с.
10. Словник української мови : В 11-ти т. — К. : Наук. думка, 1970—1980.
11. Чак Є. Мовний етикет / Є. Чак // Дивослово. — 1988. — № 4. — С. 12—15.